

Proloog

Katrien Vandermarliere

Praxis is the process by which a theory, lesson, or skill is enacted, practised, embodied or realised. It may also refer to the act of engaging, applying, exercising, realising or practising ideas.¹

Het oeuvre van Marie-José Van Hee ontwikkelde zich vanaf midden de jaren 80 in Brussel en Vlaanderen. Tegen de achtergrond van een zich emanciperende bouwcultuur, die in Vlaanderen ontstond vanuit privaat engagement en ondersteund door culturele organisaties als SAM (Stichting Architectuurmuseum) en het Kunstcentrum deSingel, werd het prille werk van de architect reeds vroeg opgemerkt. Het opstarten van een kantoor met persoonlijke projecten gebeurde pas in 1990, na een rijke praktijkervaring in diverse samenwerking met onder meer Groep Planning, landschapsarchitect Paul Deroose en architect Johan Van Dessel. Het samen ontwerpen met Paul Robbrecht en het delen van een gemeenschappelijk kantoor met het bureau Robbrecht en Daem architecten, is een constante die zich uitstrekt over een periode van meer dan 30 jaar en ook nog tot op vandaag doorloopt.

De architectuur van Van Hee vindt haar oorsprong in de architectuurgeschiedenis, niet zozeer in haar theorie of autonome discours, dan wel in de manier waarop historische gebouwen zijn ingedeeld volgens typologieën en ensembles: stedelijke woningen en stadsmuren, dorpspleinen en trappartijen, landelijke wegels met schuren en een iconisch silhouet van een boom. Refererend aan de bouwcultuur zijn er ook de talrijke klassieke architecturale elementen die ruimte geleden en bepalen: de galerijen, de colonnades, de trappenpartijen met bordessen en de elkaar opeenvolgende ramen en deuren. Daarnaast is er steeds het bewustzijn dat die gebouwde wereld in relatie staat tot de tuin en haar verlengstuk: 'het landschap'. Deze voorkeur voor het intuïtieve en het ervaringsgerichte worden vormgegeven in een eerder ingehouden architectuur. Dit heeft alles te maken met een onnoemelijk respect voor de logica van het bouwen en de overgeleverde kennis die in de daad van het bouwen nog steeds aanwezig is.²

Marie-José Van Hee is een architect die plekken, ruimte en proporties 'ziet'. Ze herkent ze, ordent ze opnieuw, hertekent ze en maakt iets nieuws van

wat we schijnbaar al kennen. Bij de start van een ontwerp ligt het basisconcept al snel vast, maar daarna volgt een lang proces van denken en tekenen, van negotiaties met de opdrachtgever en haar eigen ervaring, intuïtie en kennis. Het levert steeds opnieuw een heel precies bouwwerk op waar alles uiterst doordacht, consequent en juist is. Het gevolg is een stille architectuur die niet opvalt en rust en ascese oproept. De strakheid van het plan, de ruimtelijke stapeling en de zuivere constructie hebben te maken met de vrijheid die de architectuur moet bieden. Bouwwerken die plaats maken voor het bewonen, waarin het gebruik en de veelzijdigheid ervan de overhand kunnen nemen. Woningen, groepswoningen, publieke gebouwen, brugontwerpen, aanleg van de publieke ruimte ... in de diverse waaier aan opdrachten worden tuin, landschap of stad en stedelijkheid als context door de ontwerper steeds omarmd.

Dit boek is geen modale monografie met een chronologisch overzicht van projecten, daarvoor is het te eigenzinnig. Uitgangspunt is dat meerdere invalshoeken op het werk van Marie-José Van Hee samen een som van betekenissen, inzichten en inleving in de architectuur opleveren. Om die veelzijdigheid vorm te geven is het boek strak opgebouwd: een hoofdstructuur met drie essays en een interview. Een tweede geleiding groepeert twee projectengroepen – negen – in totaal. Het eigen huis van Van Hee staat in het middelpunt van het boek. Als derde laag zijn er de interventies van de bewoners, fotografen en kunstenaars. Uit de 350 projecten van Van Hees loopbaan is een selectie van 130 projecten gemaakt voor de uitgebreide projectenlijst als slotdeel van dit boek. Omdat het een beperkte catalogus betreft, kozen we ervoor om het jaartal van ontwerp en de nummering van het project in Romeinse cijfers aan te duiden.

Deze publicatie start met een dik pak schetsen; een nadrukkelijke wens van Marie-José Van Hee. De schets is voor haar het startpunt van de architectuur, het verhaal waaruit iets groeit. De gecondenseerde vorm van de tekening is een bundeling van geschiedenis, realiteit, gedachten en dromen van mensen. Uit de schets groeit een oplossing, ze is het resultaat van een tranceachtige concentratie. Verder hebben ze geen enkele artistieke pretentie of ambitie. Van Hee ziet ze als een middel om een abstract idee te doorgronden, om tot een plan en doorsnede te komen, of zoals het zelf verwoordt, 'de chaos te kanaliseren naar een duidelijke lijn.'

De drie essays benaderen elk een ander facet van haar architectuur. Helen Thomas vertrekt vanuit de praxis van de architect. Aan de hand van het narratief van het ontstaansproces van het gebouw: via de formulering en de wereld van de opdrachtgever en het eenzame proces van denken, schetsen en steeds opnieuw herbeginnen, krijgen we inzicht in een intiem gevecht van de zoekende ontwerper.

Dit proces is nooit af, immers een ontwerp toegewezen krijgen, vergund door regelgevers en het vervolgens ook op de werf bouwen met vakmensen, maakt eveneens deel uit van de actuele praxis. En daar komen weer heel andere strategieën en negotiaties aan te pas.

Christian Kieckens poneert vanuit de theorie van de architectuur stellingen over het interieur en de objecten – meubelen, die de fundamentele act van het bewonen belichamen. De schetsen van Van Hee tonen dat zij interieur en exterieur samen ontwerpt, en meestal klikt de doorsnede met het parcours doorheen het gebouw zich onmiddellijk hieraan vast. Muren en wanden zijn niet alleen structurele dragers en grenzen. Ze worden meteen ook interieur, al dan niet gekoppeld met een gebruiksfunctie: kast, trap, bibliotheek, alkoof. Op die manier is het bewonen al in de eerste lijnen van een ontwerp opgenomen.

Javier Fernández Contreras analyseert de karakteristieken van een aantal realisaties, de verschijningsvorm, de materialiteit en de tactiele kwaliteit. Hij ontrafelt verschillende ontwerpkeuzes en licht toe hoe doelbewust en effectief ze zijn. Dat combineren en verbijzonderen van de textuur van materialen is een ontwerpattitude die de kennis, ervaring en gevoeligheid van de ontwerper aantonen.

Marie-José Van Hee verbouwt meestal voor de bewoner of de eigenaar en dat is anders dan voor een ontwikkelaar, die een professionele – lees vooral financiële – betrokkenheid met een project heeft. Die bewoner en zijn ervaring vonden we even relevant om het werk van Van Hee te begrijpen. Vandaar de aanwezigheid van drie bewonersportretten door fotograaf Michiel Hendryckx en de persoonlijke teksten van de bewoners.

En omdat veel van het werk voor private opdrachtgevers voor het publiek zelden fysiek te ervaren zal zijn, biedt dit boek een ruime selectie aan foto's. De materiële kenmerken zoals de geometrie, de lichtwerking, de ruimtelijke opbouw, de tactiele rijkdom en de materialiteit kan wel via de fotografie overgebracht worden. Al vergt het capteren van de ziel van een plek een 'meer geëngageerd oog' van de fotograaf. Marie-José Van Hee heeft het geluk een aantal uitzonderlijke fotografen onder haar vrienden te kunnen rekenen. Twee ervan, David Grandorge en Michiel Hendryckx vroegen we om 'dat ene specifieke beeld of gebouw' die voor hen de essentie van haar werk bevat, aan te leveren en ook neer te schrijven waarom ze deze beelden kozen.

In deze optiek nemen we ook het tentoonstellingsconcept en de samenwerking met kunstenaars Kris Martin en Dirk Braeckman voor de Internationale Architectuur Biënnale van Venetië in 2018 op. De internationaal opererende Martin is een oud-student van Van Hee. Zij werkten eerder al samen voor verschillende kunstintegraties. Vanuit zijn ervaring

en affiniteit met architectuur en hun thematische verwantschappen, vroeg Van Hee hem om mee te denken over de presentatie in de Arsenale. De korte notitie hier in het boek opgenomen is daar een neerslag van.

Van Hee nodigde eveneens een andere internationaal gereputeerde kennis uit. Dirk Braeckman verbleef enkele dagen in Van Hees woning in de Gentse Varkensstraat. Hij kreeg carte blanche en leverde na een paar weken een diptiek met monumentale nachtfoto's aan. De eigen woning, wat je als een 'Freespace'³ zou kunnen omschrijven, is onderwerp van Van Hees bijdrage in Venetië. De tuin, aanwezig in de foto's, twee bed-banken – meubels voor het huis – twee lessenaars met boeken, natuurlijk licht en een kunstmatig lichtpunt: de materiële dragers die het metafysische van haar huis belichamen, werden de protagonisten van de scenografie. De lessenaars met boeken hernemen eenzelfde manier van presentatie van een vroegere tentoonstelling in de jaren '90 in het Kunstcentrum deSingel. De grote boeken refereren aan rijke Middeleeuws handschriften en documenteren een selectie projecten met een veelheid aan schetsen en foto's. De gelegheidsuitgave *More Home, More garden 1977-2018* vertoont visuele gelijkenissen met de nieuwe monografie. De voorbereidingen van dit boek en de deelname aan de Biënnale verliepen immers parallel.

'De tuin': een verzamelbegrip voor een boom, een vijver, een moestuin, een boomgaard, staat voor 'de natuur' of meer bepaald voor de relatie tussen de architectuur en de natuur. Het is een thema dat reeds in het prille werk van Marie-José Van Hee aanwezig is. Het vormde onderwerp van haar afstudeerscriptie in 1974 en wordt tot op vandaag in elk ontwerp zorgvuldig onderzocht. De variaties op de begrenzing tussen natuur en architectuur; van de Romeinse patio met gaanderij, de middeleeuwse *bortus conclusus*, de religieuze bedevaartstocht met ijkpunten in het landschap, de lusttuin, tot de aanwezigheid van schaduw en geur op en door poreuze wanden, waarover de Japanse schrijver Junichirō Tanizaki schrijft, ... Van Hee incorporeert ze allen en vertaalt dit weidse register in steeds andere toepassingen. De reeks foto's: 'more garden' toont die generositeit die de natuur in haar ontwerpen krijgt.

Elke architectuurpublicatie houdt het risico in dat bepaalde onderwerpen niet aan bod komen: er wordt liever niet te veel over niet-gerealiseerde of verloren wedstrijdprojecten uitgebreid. Het blijft voor ontwerpers iets pijnlijks en ontwrichtend: zoveel ontwerpenergie en overtuiging die alleen in het archief blijven bestaan. Ook in de loopbaan van Van Hee zijn te veel projecten niet gebouwd. Zo verloor ze recent de wedstrijd voor de uitbreiding van het enige museumgebouw (MoMu) die ze ontwierp, en wordt dit momenteel door andere architecten uitgewerkt. William Mann sprak in een vorig

boek over de fantoompijn bij het niet gerealiseerde woningbouwproject in de Antwerpse Schaafstraat.³

In deze context biedt het interview met Colm mac Aoidh onder meer een interessant inzicht op een reeks brugontwerpen die Van Hee samen met ingenieur Dirk Jaspaert ontwierp. Het zijn sleutelprojecten die de schijnbaar moeiteloze beheersing van de kleinschalige inrichting van de patio en de tuin naar de grotere dimensie van het ontwerp van de publieke ruimte en het landschap verklaren.

Een brug is een verbijzondering in een landschap en vereist ontwerpmatig dezelfde holistische aanpak als het ontwerp van de publieke ruimte in de stad. Op een mentaal niveau gaat het in eerste plaats om verbinden, maar in de praktijk komt het erop neer om de meest logische passages voor gebruikers uit te zetten. Een goed brugontwerp moet functioneren op verschillende bouwlagen: de ondergrond, het maaiveld en wat er zich in het zichtveld afspeelt van dichtbij tot veraf. Dit voortdurend schakelen tussen alle schaalniveaus is iets wat in Van Hee brugontwerpen fascineert. Een brug is immers een stip in het landschap, maar ook een object dat zich 1 op 1 verhoudt tot de wandelaar die er overheen loopt. Die spreidstand tussen architectuur en infrastructuur, vorm en materialiteit, landschap en detail vatten in een brugontwerp is een complexe opgave die Van Hee beheerst. In dit soort ontwerpen gaat het om meer dan een antwoord geven op een vraag; het gaat om het bieden van oriëntatie en het bepalen van een identiteit. 'Meer' geven dan de som van de dingen, dat is typisch voor Marie-José Van Hee, in al haar projecten; meer leven, meer variatie, meer verschil, meer rijkdom. Kortom, 'meer architectuur'.

Noten

- 1 Bijoy Jain, *Studio Mumbai: Praxis* (Tokio: Toto Publishing, 2012) p. 7.
- 2 Voor een meer uitgebreide analyse van Van Hee's werk, zie Caroline Voet in 'Architecture between Dwellings and Spatial Systematics, The early Works of the Generation of '74', in *Autonomous Architecture in Flanders* (Leuven: Leuven University Press, 2016) p. 103-119.
- 3 *Freespace* is de titel van de 16e Internationale Architectuur Biënnale met als curatoren Yvonne Farrell en Shelly McNamara in 2018.
- 4 William Mann, *Fantoompijn, Marie-José Van Hee. Architect* (Gent-Amsterdam: Ludion, 2002) p. 85-95.